

สองทศวรรษแห่งการเปลี่ยนแปลงกับทิศทางการพัฒนาทางการเมืองของไทย 2 Decades of Changing and Thai Political Development Directions

วรเชษฐ์ โทอิน¹

Worachet Tho-un¹

Email : worachet_bartender@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้เป็นความพยายามที่จะสะท้อนมุมมองเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ตลอดช่วง 2 ศตวรรษที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงที่เชื่อมโยงกับหลายภาคส่วนในสังคม เช่น ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา เทคโนโลยีสารสนเทศ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ผลประโยชน์และความขัดแย้งที่แสดงออกผ่านสื่อในรูปแบบต่าง ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่ใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้กับกลุ่มของตนเองในขณะที่ครองอำนาจ ส่วนกลุ่มที่เสียอำนาจและผลประโยชน์ก็ยังคงพยายามทุกวิถีทางในการหวนกลับคืนสู่อำนาจที่ตนเคยครอบครองโดยไม่คำนึงถึงหลักกฎหมาย คุณธรรม จริยธรรมและความต้องการของประชาชน ความเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบเชิงผลประโยชน์และการต่อสู้กันแบบนอกกติกาได้เป็นเรื่องธรรมดาที่กลายพันธุ์ต่าง ๆ ได้ปรากฏให้เห็นหลายรูปแบบอย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมาได้สร้างกระบวนการทัศน์ทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ที่น่าสนใจและยังเป็นแนวทางในการพัฒนาระบบการเมืองและสังคมของไทยให้เข้ากับบริบทของตนเองอย่างน่าสนใจ

คำสำคัญ : สองทศวรรษ, การเปลี่ยนแปลง, พัฒนาทางการเมือง

ABSTRACT

This article is an attempt to reflect the views about the changes that have occurred in society over the last 2 centuries. The changes are linked to several sectors in society such as the economy. Society, education, information technology, politics, and international relations. Benefits and conflicts expressed through different forms of media are used in creating legitimacy to a group of their own, while also possessing a power. The groups that lose power and the benefits would still try every way to normalcy return to

¹ อาจารย์ประจำ คณะสังคมศาสตร์ วิทยาลัยศาสนศาสตร์ยโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย

¹ Full-time Lecturers to Faculty of Social Science, Yasothon Buddhist College, Mahamakut Buddhist University

* ได้รับบทความ: 19 มิถุนายน 2561; แก้ไขบทความ: 7 ตุลาคม 2561; ตอรับการตีพิมพ์: 26 ตุลาคม 2561

Received: June 19, 2018; Revised: October 7, 2018; Accepted: October 26, 2018

the powers-that-never occupied. Regardless of the moral, ethical and legal principles of public needs. A political movement-oriented benefits and fighting each other is a natural in social . Several strategies were visible in many forms. However the changes have created a social paradigm, in various forms and is also an interesting approach in the development of the political system and the society of Thailand to suit their own contexts, really interesting.

Keywords : Two-decade, Changes, Political development

1. บทนำ

ราชอาณาจักรไทย ได้มีวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในด้านต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องตามปรากฏการณ์ธรรมชาติและปรากฏการณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นที่อยากให้เป็นไปในทิศทางที่สังคมต้องการ ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างสรรค์โดยพระมหากษัตริย์ ขุนนาง นักรบหรือไพร่ฟ้าประชาชน เป็นต้น ถึงแม้จะเป็นการสร้างสรรค์แบบมีส่วนร่วมทางการเมืองหรือแบบไม่มีส่วนร่วมก็ตาม ซึ่งเราก็ตัดเส้นทางประวัติศาสตร์ที่เริ่มต้นจากสมัยสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงปัจจุบัน (วรเชษฐ์ โทอิน, 2559 : 15) การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้สอดคล้องกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” ส่วนในเรื่องการแก้ไข ป้องกันและการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงนั้น มีนักวิชาการหลายๆ สำนักได้ค้นหาวិธีการควบคุมการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จนทำให้เกิดแนวคิด ทฤษฎีต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ เป็นต้น (ธรากร จันทะสาโร, 2557 : 1) การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความเป็นโลกยุคใหม่ได้เริ่มขึ้นราวร้อยละปีมานี้ โดยเริ่มจากสังคมตะวันตกแล้วแพร่กระจายไปทั่วโลก ในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏชัดเจนนหลายประการเช่นประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่เปลี่ยนไปไม่มีสิ่งประดิษฐ์ใหม่ๆ มีผลผลิตทางวัฒนธรรมสมัยใหม่ ๆ มีผลิตภัณฑ์เพิ่มขึ้นมากทั้งชนิดและปริมาณการจัดระเบียบทางสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้นมีความไม่เท่าเทียมภายในสังคมและระหว่างสังคมเพิ่มขึ้น(กนกวรรณ พรหมสอน และคณะ, 2538 : 125) ผู้เขียนเองมองว่า แนวโน้มที่กำลังเป็นไปในขณะนี้มาจากการแพร่กระจายของเทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจที่เรียกว่า “ยุคโลกาภิวัตน์” การเปลี่ยนแปลงในสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบประเพณีไปสู่สังคมแบบใหม่ที่ว่า “ภาวะทันสมัย” ในประเด็นนี้ ผู้เขียนจะขอเสนอปรากฏการณ์ทางสังคมไทยกับการเปลี่ยนแปลง 4 ด้านคือ 1) การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ 2) การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและการศึกษา 3) การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และ 4) การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ โดยจะมุ่งศึกษาประเด็นดังกล่าวว่าได้ส่งผลกระทบต่อทิศทางการพัฒนาการเมืองของไทยในประเด็นใดบ้างจากปี 2540– ปัจจุบัน(2561)

ในปัจจุบันประเทศไทยกำลังก้าวเข้าสู่ปีที่ 86 ของการสถาปนาระบอบประชาธิปไตย (2475) เรามีนายกรัฐมนตรีที่มาจากพรรคการเมือง และมีรัฐบาลชุดใหม่ที่แม้จะมีได้มาตามครรลองประชาธิปไตย แต่ภาพลักษณ์ที่ปรากฏออกมาในระยะแรกดูจะเป็นที่ถูกอกถูกใจของสื่อมวลชนและทุกภาคส่วนในสังคมไทยพร้อมกันนั้น การดำเนินนโยบายการคงไว้ซึ่งกฎอัยการศึกในหลายพื้นที่และการปรับบทบาทเป็นผู้คุ้มครอง

รัฐบาลใหม่ของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (คสช) ก็นับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่สังคมไทยมิได้แสดงปฏิกิริยาต่อต้านหรือขัดแย้งแต่อย่างใด แต่ประเด็นที่ผู้เขียนสนใจ คือ บทบาทการดำเนินงานของรัฐบาลภายใต้การนำของ พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา จะสามารถนำพาประเทศไทยไปสู่แนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมและยั่งยืนตามที่ได้สัญญาไว้กับประชาชนหรือไม่และที่สำคัญจะเป็นรัฐบาลที่สร้างความสมานฉันท์ที่เกิดขึ้นได้จริงหรือไม่ ขณะที่ประเทศไทยในปัจจุบันมีปัญหามากมาย ทั้งจากปัจจัยภายในและภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องภาพลักษณ์ของประเทศและรัฐบาลซึ่งจะต้องเรียกความน่าเชื่อถือให้คืนกลับมาสู่ประเทศไทยให้เร็วที่สุดเท่าที่จะสามารถกระทำได้ ซึ่งเป็นโจทย์ที่สำคัญของรัฐบาลและเป็นโจทย์ทางวิชาการของนักรัฐศาสตร์และผู้ที่เกี่ยวข้องทั่วไปในการศึกษาและการตีความทางอรรถปริวรรตศาสตร์

2. แนวคิดและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง

Karl Marx มีความเชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงของทุกๆ สังคม จะมีขั้นตอนของการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ 5 ขั้น โดยแต่ละขั้นจะมีวิธีการผลิตที่เกิดจากความสัมพันธ์ของอำนาจของการผลิต ซึ่งได้แก่ การจัดการด้านแรงงาน ที่ดิน ทุน และเทคโนโลยีกับความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิต ซึ่งได้แก่ เจ้าของปัจจัยการผลิตและคนงานที่ทำหน้าที่ผลิต แต่ในระบบการผลิตแต่ละระบบจะมีความขัดแย้งระหว่างชนชั้นผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตกับผู้ใช้งานในการผลิต ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เป็นโครงสร้างส่วนล่างของสังคมและเมื่อโครงสร้างส่วนล่างมีการเปลี่ยนแปลงจะมีผลทำให้เกิดการผันแปรและเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างส่วนบนของสังคมซึ่งเป็นสถาบันทางสังคม เช่น รัฐบาล ครอบครัว การศึกษา ศาสนาและรวมถึงค่านิยม ทศนคติ และบรรทัดฐานของสังคม (อ้างถึงใน วชิรวัชร งามละม่อม, 2558 : 1)

Nisbet กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลง หมายถึง ความแตกต่างที่เกิดขึ้นต่อเนื่องในช่วงเวลาหนึ่งขององค์กรหนึ่งซึ่งยังคงตัวอยู่ได้ (อ้างถึงใน สนิท สมักรการ, 2542 : 2)

สนิท สมักรการ (2538 : 28) อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่มีผลทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดความแตกต่างกันขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งแล้ว การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ว่าจะเล็กน้อยหรือใหญ่โตเพียงไรก็ตามย่อมถือได้ว่าเป็นเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ทั้งสิ้น

นิเทศ ดินณะกุล (2546 : 26-27) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับโครงสร้างและหน้าที่ของสังคม มักจะหมายถึงการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างหรือของรูปแบบของความสัมพันธ์และการปฏิสัมพันธ์กันทางสังคมซึ่งเกี่ยวข้องกับบทบาท ระเบียบแบบแผน ค่านิยม และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนมากและเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ ในโครงสร้างสังคมซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนมากรวมทั้งความสัมพันธ์กับปัจจัยที่ไม่ใช่ทางสังคมด้วย เช่น การเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยา ประชากรและเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นได้หลายระดับตั้งแต่ระดับบุคคลไปจนถึงระดับโลกทฤษฎีพื้นฐานที่ใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบ่งออกได้หลายทฤษฎี เช่น ทฤษฎีวิวัฒนาการใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นแบบค่อยเป็นค่อยไป

จากแนวคิดดังกล่าวสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของประเทศต่าง ๆ ในปัจจุบันมักไม่ใช่เป็นเรื่องภายในของประเทศหนึ่งประเทศใดเท่านั้นแต่เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับระบบสังคมโลก

ที่ครอบคลุมระบบเศรษฐกิจโลกและสังคมโลก ซึ่งเป็นระบบที่ทำให้ประเทศต่าง ๆ ผูกพันกันจนกลายเป็นสังคมเดียวกันนั่นก็คือ “ระบบสังคมโลก” ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตประการหนึ่งว่า สังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยนั้นมักพบกับลักษณะบางประการที่เรียกว่า “ทวิลักษณ์” คือการมีสภาวะที่แตกต่างกันดำรงอยู่คู่กันในเวลาเดียวกัน เช่น ด้านเศรษฐกิจภาคเกษตรกรรมและภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเป็นสิ่งที่คู่กันแต่มีความไม่เสมอภาคกันและรายได้มีความแตกต่างกันมากรัฐบาลมักจะเอาใจใส่หรือเอื้อประโยชน์ต่อนักธุรกิจมากกว่าเกษตรกร และนักธุรกิจมักได้รับชัยชนะเหนือเกษตรกรเสมอในเรื่องความขัดแย้งเพื่อแย่งทรัพยากรน้ำ ที่ดิน และป่าไม้ส่วนด้านการเมืองก็มีทวิลักษณ์คือ ด้านหนึ่งคนเมืองและชนชั้นกลางซึ่งมีจำนวนเพิ่มขึ้นจะมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องการมีส่วนร่วมมากขึ้น สิทธิและเสรีภาพทางการเมืองเป็นกระแสหลักที่ถูกผลักดันให้เกิดขึ้นเพื่อรองรับระบบธุรกิจตลาดเสรีแต่ในอีกด้านหนึ่งเกษตรกรในชนบทยังคุ้นเคยกับระบบอำนาจแบบอุปถัมภ์และวิถีชีวิตแบบประเพณีทำให้สังคมมีรูปแบบของระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยแต่มีพฤติกรรมทางการเมืองแบบอุปถัมภ์ มีความขัดแย้งระหว่างฝ่ายกลุ่มผลประโยชน์ ฝ่ายชนบทกับฝ่ายคนเมือง เช่น กรณีการเมืองในประเทศไทยซึ่งคนชนบทกับคนเมืองมีความคาดหวังต่อนักการเมืองและผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน

3. การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองไทยมีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาเพราะมีความเป็นองค์อินทรีย์ทางสังคมในตัวเอง ซึ่งผู้เขียนมองว่า ถึงแม้เราจะมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหรือแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศของรัฐบาลแต่ละสมัยเป็นพิมพ์เขียวในการสร้างระบบสังคมและการพัฒนาประเทศก็ตามและที่ยิ่งใหญ่ไปกว่านั้นคือการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระราชทาน “หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” และทรงทำให้ดูเป็นตัวอย่างด้วยพระองค์เองด้วยซ้ำ แต่ก็ดูเหมือนว่าสังคมไทยส่วนมากยังเข้าไม่ถึงแก่นของหลักปรัชญาที่พระองค์ทรงได้สร้างขึ้น ส่วนนักวิชาการก็มีแนวคิด ทฤษฎี และหลักการในปรากฏการณ์ทางสังคมเพิ่มขึ้น เช่น แนวคิดไทยแลนด์ 4.0 หากเราย้อนไปดูวิกฤตเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 จะอยู่ในช่วงคาบเกี่ยวกันหรือเชื่อมโยงกับ 3 นายกรัฐมนตรีและ 3 รัฐบาล คือ (1) พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ที่เข้ารับตำแหน่งเมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน 2539 (2) นายชวน หลีกภัยเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อในช่วงไตรมาสที่ 4 ของปี 2540 และ (3) พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร หัวหน้าพรรคไทยรักไทยที่ได้รับเสียงข้างมากจากการเลือกตั้งเมื่อปลายปี 2543 และพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพราะถูกรัฐประหารเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 ภายหลังจากการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยที่ 2 ได้ไม่นานและสาเหตุของวิกฤตการณ์การเงินในเอเชีย 2540 สาเหตุหลักสำคัญที่คณะกรรมการการศึกษาและเสนอแนะมาตรการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการระบบการเงินของประเทศ (ศปร.) สรุปการเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ 2540 มีดังนี้

1) การขาดดุลบัญชีเดินสะพัดของไทยมีการขาดดุลมาตั้งแต่ปี 2530 และเพิ่มสูงขึ้นต่อเนื่อง จนกระทั่งในปี 2539 ไทยต้องประสบปัญหาการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดถึง 14,350 ล้านดอลลาร์สหรัฐ ซึ่งเป็นผลมาจากการส่งออกที่หดตัวลง 1.9% จากที่เคยขยายตัวสูงในปีก่อนหน้าถึง 24.82% สะท้อนให้เห็นสถานะรายได้ของประเทศที่พึ่งพาการส่งออกในระดับสูงอันเป็นผลสืบเนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นการผลิต

เพื่อการส่งออกเป็นสำคัญ

2) ปัญหาหนี้ต่างประเทศ การเปิดเสรีทางการเงินเมื่อปี 2532-2537 ทำให้ไทยสามารถพึ่งพาเงินทุนจากต่างประเทศได้สะดวกโดยไม่มีความเสี่ยงด้านอัตราแลกเปลี่ยน เนื่องจากค่าเงินที่กำหนดไว้ที่ 25 บาทต่อ 1 ดอลลาร์สหรัฐ ทำให้ผู้กู้ยืมสามารถยืมเงินและคืนเงินกู้ในสกุลเงินตราต่างประเทศได้ในอัตราคงที่ ซึ่งเป็นผลจากการที่ไทยประกาศรับพันธสัญญาข้อที่ 8 ของกองทุนการเงินระหว่างประเทศในปี 2533 เพื่อเปิดระบบการเงินของไทยสู่สากล และในเดือนเมษายน 2534 ประกาศผ่อนคลายการปรัวรรตเงินตราต่างประเทศ เดือนกันยายน 2535 รัฐบาลอนุมัติให้ธนาคารพาณิชย์สามารถจัดตั้งกิจการวิเทศธนกิจไทย (Bangkok International Banking Facilities : BIBF) ธนาคารพาณิชย์ 46 แห่งได้รับมอบใบอนุญาตให้ดำเนินการได้เมื่อเดือนมีนาคม 2536 ทำให้เกิดการขยายตัวของระบบการเงินของประเทศที่ส่งผลต่อการเกิดหนี้ด้วยสภาพมากขึ้น ปลายปี 2540 หนี้ต่างประเทศของไทยเพิ่มขึ้นในระดับสูงถึง 109,276 ล้านดอลลาร์สหรัฐ โดยเฉพาะหนี้ต่างประเทศระยะสั้นที่มีสัดส่วนถึง 65% ของหนี้ต่างประเทศรวมและสัดส่วนเงินสำรองต่อหนี้ระยะสั้นอยู่ในระดับต่ำเพียง 70.40%

3) การลงทุนเกินตัวและฟองสบู่ในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ที่เติบโตขึ้นอย่างมากในช่วงปี 2530-2539 เนื่องจากผู้ประกอบการมีการกู้ยืมเงินจากต่างประเทศและระดมทุนในตลาดหลักทรัพย์เพื่อมาลงทุนในโครงการอสังหาริมทรัพย์ทั่วประเทศ นอกจากนั้นแล้ว ราคาอสังหาริมทรัพย์ที่เพิ่มขึ้นต่อเนื่องทำให้เกิดความต้องการเก็งกำไร ซึ่งได้ดึงดูดให้ผู้เข้ามาลงทุนในธุรกิจอย่างมากจนกลายเป็นภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่

4) ประสิทธิภาพในการดำเนินงานของสถาบันการเงินปลายปี 2539 เกิดปัญหาความไม่เชื่อมั่นอย่างรุนแรงต่อสถาบันการเงินในประเทศทั้งที่เป็นธนาคารพาณิชย์และบริษัทเงินทุนธนกิจทั้งหลาย รัฐบาลสั่งปิดสถาบันการเงินที่เป็นบริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ 18 แห่ง ปิดธนาคารพาณิชย์ 3 แห่ง และกระทรวงการคลังมีคำสั่งให้สถาบันการเงินเพิ่มทุนอีก 10 แห่ง ในเดือนมีนาคม 2540 รัฐบาลใช้กองทุนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาสถาบันการเงินซึ่งเป็นหน่วยงานของธนาคารแห่งประเทศไทยเข้าสนับสนุนให้ความช่วยเหลือทางการเงินแก่ธนาคารพาณิชย์และบริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ต่าง ๆ สิ้นเงินไปมากกว่า 6 แสนล้านบาท แต่สุดท้ายต้องสั่งปิด 16 บริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2540 และปิดอีก 42 บริษัท เมื่อวันที่ 5 สิงหาคม 2540 รวมเป็น 58 สถาบันการเงิน

5) ความไม่มีประสิทธิภาพในการดำเนินนโยบายที่ให้มีการจัดตั้งกิจการวิเทศธนกิจเมื่อปี 2536 ที่อนุญาตให้มีการเคลื่อนย้ายเงินทุนอย่างเสรีโดยไม่มีการเตรียมความพร้อมหรือการกำกับดูแลอย่างมีประสิทธิภาพในขณะที่ยังคงใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนแบบคงที่อยู่ ทำให้ระบบการเงินและเศรษฐกิจของประเทศไม่มีเสถียรภาพปริมาณเงินในระบบได้สูงขึ้นจากเงินทุนไหลเข้าจากต่างประเทศ เมื่อแบงก์ชาติพยายามดูดซับสภาพคล่องโดยการขายพันธบัตร ยิ่งทำให้อัตราดอกเบี้ยที่สูงอยู่แล้วไม่ลดลง ยิ่งทำให้เกิดมีเงินทุนไหลเข้ามามากยิ่งขึ้น

6) การโจมตีค่าเงินบาท ปัญหาเศรษฐกิจที่ส่งสมมานานดังกล่าว ทำให้นักลงทุนต่างชาติถือโอกาสโจมตีค่าเงินบาทของไทย ซึ่งเป็นนักลงทุนขนาดใหญ่และนักลงทุนสถาบันที่ระดมทุนมาเก็งกำไรค่าเงินโดยตั้งเป็นกองทุนมีชื่อเรียกว่า Hedge Funds เช่น Quantum Fund ซึ่งดูแลโดย George Soros และนักเก็งกำไรที่คอยผสมโรงรายอื่นๆ นอกจากนี้ธนาคารพาณิชย์ทั้งในและต่างประเทศก็เป็นอีกกลุ่มที่แสวงหากำไร

จากอัตราแลกเปลี่ยนเช่นกัน (วิกฤตการณ์การเงินในเอเชีย พ.ศ. 2540 : ออนไลน์)

จากที่กล่าวมาผู้เขียนมองว่า การที่ประเทศไทยไม่มีเกราะป้องกันตัวทางเศรษฐกิจที่ดี การบริหารงานด้านการเงินและการคลังที่ล้มเหลวของรัฐบาล การเอื้อประโยชน์กันระหว่างรัฐบาลกับกลุ่มนักธุรกิจ สถานภาพการไร้วินัยทางการเงินและพฤติกรรมบริโภคนิยมของสังคมไทย ผสมผสานกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจโลกทำให้สังคมไทยต้องเสียอิสรภาพทางการเงิน การคลังและผลประโยชน์ของชาติให้กับสถาบันทางการเงินระหว่างประเทศอีกครั้ง นับเป็นการถูกจองจำที่ประชาชนส่วนใหญ่ต้องก้มหน้ารับกรรมจากการกระทำของกลุ่มนักธุรกิจ กลุ่มนักการเมืองและการบริหารประเทศของคณะรัฐบาลที่ผ่านมา ผลลัพธ์แห่งการกระทำกลับลงมาสู่มวลชนรากหญ้าและเป็นการกระทบที่รุนแรงมาก ซึ่งสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของไทยทำให้ประชาชนได้รับผลกระทบอย่างถ้วนหน้าอย่างเป็นวงกว้าง สถานการณ์ดังกล่าวได้สอดคล้องกับคติพจน์ที่ รัตนศิริ กิตติทองนภางค์ ได้บรรยายกลอนที่ว่า “ผีเสื้อขยับปีกคู่บาง ขอบฟ้าสาบเริ่มปรากฏฝน เพียงเด็ดดวงดอกไม้มาล ฟ้าเบื้องบนกลับกระเทือนถึงดวงดาว” (รัตนศิริ กิตติทองนภางค์ : ออนไลน์) อนึ่ง หลักธรรมคำสอนทางศาสนา หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วิถีชีวิตและวัฒนธรรมอันดีงามแบบไทย ๆ กลับถูกมองข้าม ถูกละเลยรวมทั้งการไม่เห็นความสำคัญของประเทศชาติได้กลายเป็นสิ่งที่มีค่าแต่คนในสังคมไม่เห็นความสำคัญ

4. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการศึกษา

การปรับตัวของไทยด้านสังคมและวัฒนธรรมยุคกระแสโลกาภิวัตน์และระเบียบโลกใหม่ที่เน้นเรื่องการค้าเสรีส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจโลกมีความเชื่อมโยงกัน การแพร่ขยายอิทธิพลทางการค้าของบรรษัทข้ามชาติต่าง ๆ ได้เข้ามาทำลายธุรกิจขนาดย่อมภายในประเทศ สภาวะการณ์ดังกล่าวทำให้ไทยต้องปรับตัวเพื่อเพิ่มศักยภาพแห่งการแข่งขันและการปรับตัวทางสังคมและวัฒนธรรมของไทยที่สำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชน ดังนี้

1) การปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ที่แสดงให้เห็นจุดเปลี่ยนของการพัฒนาที่หันมาให้ความสนใจเรื่องการพัฒนาแบบยั่งยืนและมียุทธศาสตร์ที่สำคัญคือเน้นการพัฒนาคนโดยถือว่าคนเป็นทรัพยากรที่สำคัญของชาติที่เรียกว่า “ทรัพยากรมนุษย์” การรักษาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การส่งเสริมระบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม การกระจายอำนาจจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น โครงการสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรท้องถิ่น การสร้างประชารัฐโดยมุ่งประสานรัฐกับประชาชนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน การสร้างสังคมที่ร่วมกันแก้ปัญหาทุกอย่างแบบบูรณาการในรูปเบญจภาคีประกอบด้วย (1) ชุมชน (2) รัฐ (3) นักวิชาการ (4) องค์กรท้องถิ่น และ (5) เอกชนหรือองค์กรธุรกิจโดยให้ความสำคัญกับคนในท้องถิ่น การพัฒนาจะต้องเกิดจากความต้องการของชาวบ้านเพื่อประโยชน์ของชาวบ้านมีหลักการสำคัญ 5 ประการ คือ (1) หลักการพึ่งตนเอง ซึ่งมีหลักการสำคัญคือการพออยู่พอกิน (2) การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการพาณิชยกรรมมาเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ (3) การพัฒนาบนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชน (4) การให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้าน และ (5) การรวมกลุ่มเพื่อจัดตั้งองค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้านเพื่อสร้างความเข้มแข็งและอำนาจต่อรองของภาคประชาชน

2) การปรับตัวของไทยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) ที่นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติคือการดำเนินการในทางสายกลางให้ก้าวทันโลก ความพอเพียงที่เน้นการผลิตและการบริโภคบนพื้นฐานของความพอประมาณและความมีเหตุผล ความสมดุลและการพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นการผลิตอย่างเป็นองค์รวมมีความสมดุลระหว่างการแข่งขันจากกระแสโลกาภิวัตน์และกระแสท้องถิ่นนิยม มีความหลากหลายในโครงสร้างการผลิต มีการใช้ทุนที่มีอยู่ในสังคมให้มีประสิทธิภาพสูงสุด ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ทำลายวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่ดี มีภูมิคุ้มกันที่ดี รู้เท่าทัน ผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ มีความยืดหยุ่นในการปรับตัวและเสริมสร้างจิตใจให้เป็นคนดี มีคุณธรรม มีความรับผิดชอบ ซื่อสัตย์ สุจริต มีสติปัญญา ความเพียร ความอดทนและรอบคอบ

3) การปฏิรูปการศึกษา การศึกษาเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างรู้เท่าทันโลก การปรับตัวทางการศึกษาที่สำคัญคือ (1) การกำหนดสิทธิด้านการได้รับการศึกษาของประชาชน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 มาตรา 43 ได้กำหนดสาระเกี่ยวกับการศึกษาว่า บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่า 12 ปี ที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย (2) การออกพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อปฏิรูปการศึกษาโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อผลิตคนให้สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาประเทศ ผลิตคนให้มีความรู้และมีทักษะเฉพาะด้านที่สำคัญคือ ทักษะด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ ทักษะด้านภาษาอังกฤษ ปฏิรูปวิธีการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ฝึกให้คิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี คนเก่งและมีความสุข สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมสิ่งแวดล้อม รู้เท่าทันโลกและอยู่ได้อย่างมีความสุข (ผจงจิตต์ อธิคมน์นทะ, 2543 : 18-21)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการศึกษาในยุคนี้ เป็นผลที่สืบเนื่องต่อมาจากวิกฤติเศรษฐกิจ ปี 2540 และมีการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และ ฉบับที่ 9 ที่เน้นปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแม่บทในการพัฒนาคนและพัฒนาประเทศโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อผลิตคนให้สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาประเทศ ผลิตคนให้มีความรู้และมีทักษะเฉพาะด้าน มีความเชื่อมโยงกันในกลุ่มประเทศอาเซียนหลายประเด็น เช่น ด้านการศึกษา ภาษา วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคม เป็นต้น โดยเฉพาะการศึกษาทักษะด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ ภาษาอังกฤษ ปฏิรูปวิธีการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ การใช้ทุนที่มีอยู่ในสังคมให้มีประสิทธิภาพสูงสุดไม่ทำลายวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่ดี มีภูมิคุ้มกันที่ดี รู้เท่าทัน ผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ มีความยืดหยุ่นในการปรับตัว และเสริมสร้างจิตใจให้เป็นคนดี มีคุณธรรม มีความรับผิดชอบ ซื่อสัตย์ สุจริต มีสติปัญญา ความเพียร ความอดทนและรอบคอบ

5. การเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง

การปรับตัวของไทยทางด้านการเมืองที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมที่มากขึ้นมีการส่งเสริมการค้าเสรี การเคารพสิทธิมนุษยชน การพิทักษ์สิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านี้เป็นแรงบีบคั้นให้ประเทศไทยต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับกระแสโลกาภิวัตน์การปรับตัวทางการเมืองที่สำคัญคือการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 และการปฏิรูประบอบราชการ ดังนี้

1) รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ถือเป็นการปรับตัวทางการเมืองครั้งใหญ่ สำคัญของรัฐธรรมนูญฉบับนี้มีข้อกำหนดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองและตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ การปรับปรุงโครงสร้างทางการเมืองให้มีเสถียรภาพ ประสิทธิภาพ และคุณภาพ โดยกำหนดให้มีมาตรฐานทางคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองและเจ้าหน้าที่ของรัฐ และเพื่อป้องกันการประพฤติมิชอบโดยการกำหนดให้มีองค์กรอิสระทำหน้าที่ควบคุม กำกับ และตรวจสอบการทำงานของนักการเมืองและข้าราชการประจำ ได้แก่ (1) คณะกรรมการการเลือกตั้ง (2) คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (3) ผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภา (4) คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน (5) ศาลรัฐธรรมนูญ (6) ศาลปกครองและ (7) คณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน (ธีรวิทย์ ไชยสิทธิ์กุล, 2543 : 28)

2) วันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 ได้เกิดการรัฐประหารนำโดย พล.อ.สนธิ บุญยรัตกลิน โดยอ้างจากเหตุการณ์ความแตกแยกทางการเมืองในขณะนั้นอย่างไรก็ดี แม้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 จะได้เปิดพื้นที่ทางการเมืองภาคประชาสังคมเพิ่มขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งได้ตามเจตนาที่ตั้งไว้ รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 ได้ให้ความสำคัญกับการปรับโครงสร้างสถาบันทางการเมืองเพื่อลดเงื่อนไขและเปิดโอกาสการตรวจสอบให้มีประสิทธิภาพรวมทั้งเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้แก่ภาคประชาสังคมเพิ่มขึ้น แต่ภายหลังจากการประกาศใช้และมีการเลือกตั้งในปลายปี พ.ศ. 2550 ผลการเลือกตั้งไม่สามารถลดปัญหาความขัดแย้งลงได้ เนื่องจากกลุ่มคนในสังคมยังมีความเห็นที่แตกต่างในเรื่องความชอบธรรมของรัฐบาลในการบริหารประเทศ ทำให้สถานการณ์ทางการเมืองก็ดำเนินไปเช่นเดียวกับช่วงก่อนการรัฐประหาร (วรเชษฐ์ ไทอิน, 2559 : 159)

3) ในประวัติศาสตร์ทางการเมืองการปกครองของไทยได้เกิดการรัฐประหารหลายครั้ง โดยเหตุผลที่ใช้สร้างความชอบธรรมในการรัฐประหารแต่ละครั้งมักจะมีการกล่าวอ้างถึงการทุจริตคอร์รัปชันของรัฐบาล การล้มล้างระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และการรัฐประหารครั้งล่าสุดเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ.2557 ก็มีการกล่าวอ้างถึงเหตุผลข้างต้นเช่นเดียวกัน ซึ่งผู้เขียนขอสรุปประเด็นทางการเมืองและวิเคราะห์สาเหตุของการรัฐประหาร ปี 2549 และ ปี 2557 ดังนี้

3.1) การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญปี 2550 ว่าด้วยที่มาและคุณสมบัติของ ส.ว.จากการที่ ส.ส.พรรคเพื่อไทยเสนอให้มีการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญว่าด้วยที่มาและคุณสมบัติของ ส.ว. โดยให้ ส.ว.มาจากการเลือกตั้งทั้งหมดและยกเลิก ส.ว. ที่มาจากการสรรหาไปสู่ความขัดแย้งโดยได้ฟ้องร้องให้ศาลรัฐธรรมนูญเป็นผู้ชี้ขาดว่าการกระทำของคณะรัฐบาลขัดต่อรัฐธรรมนูญหรือไม่ ซึ่งผลการวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญคือการกระทำดังกล่าวขัดต่อมาตราที่ 68

3.2) โครงการรับจำนำข้าวเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดวิกฤติความชอบธรรมของรัฐบาลนางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ในการบริหารประเทศเนื่องจากการทุจริตในโครงการรับจำนำข้าวและเมื่อรัฐบาลได้ประกาศยุบสภาจึงทำให้รัฐบาลรักษาการไม่สามารถอนุมัติงบประมาณในการจ่ายเงินให้แก่ชาวนาได้ จนนำไปสู่ความเดือดร้อนของชาวนาซึ่งกลายเป็นข้อโจมตีรัฐบาลของกลุ่ม กปปส. และยังเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการรัฐประหารของ คสช.

3.3) พ.ร.บ.นิรโทษกรรมเกิดจากการที่นายวรชัย เหมะ ส.ส.พรรคเพื่อไทย เสนอร่าง พ.ร.บ.นิรโทษกรรมเข้าสู่สภานิติบัญญัติเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายความปรองดองของรัฐบาลโดยที่เนื้อหา

เจตนารมณ์เพื่อนิรโทษกรรมให้กับประชาชนที่ต้องคดีเกี่ยวกับการชุมนุมทางการเมืองและความผิดทางการเมืองเท่านั้น ซึ่งต่อมาเมื่อมีการแปรรูปคดีทำให้เนื้อหาของร่าง พ.ร.บ. เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยมีการขยายระยะเวลาและผู้ที่ได้รับการนิรโทษกรรม อีกทั้งยังนิรโทษกรรมคดีที่นอกเหนือความผิดทางการเมืองจนกลายเป็นชนวนของความแตกแยกทางความคิดซึ่งทำให้รัฐบาลขาดความชอบธรรมและลดความน่าเชื่อถือในสายตาของประชาชน

3.4) การยึดสถานที่ราชการและการแทรกแซงสื่อของผู้ชุมนุมประท้วงแสดงให้เห็นถึงความไร้ประสิทธิภาพของรัฐบาลในการจัดการกับสถานการณ์ความวุ่นวายทางการเมือง เมื่อสถานที่ราชการไม่สามารถบริการให้กับประชาชนได้ ตลอดจนสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนทั่วไป อีกทั้งการที่รัฐบาลไม่สามารถดูแลสื่อให้ปราศจากการแทรกแซงได้ทำให้รัฐบาลเริ่มหมดความชอบธรรมให้การบริหารประเทศ

3.5) ความขัดแย้งทางความคิดทางการเมืองอย่างรุนแรงเนื่องจากประชาชนมีมุมมองเกี่ยวกับประชาธิปไตยที่แตกต่างกันโดยแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ 1) ประชาชนที่มองประชาธิปไตยที่ต้องมาจากการเลือกตั้งเท่านั้น 2) ประชาชนที่มองประชาธิปไตยว่าต้องมีผู้นำที่มีคุณธรรมไม่จำเป็นต้องมาจากการเลือกตั้งก็ได้ ทำให้เกิดความคิดที่ขัดแย้งทางการเมืองเกิดขึ้นในประเทศไทย ซึ่งสื่อมีบทบาทที่สำคัญในการกระตุ้นให้ความขัดแย้งนี้เกิดความรุนแรงมากขึ้น โดยสื่อนำเสนอข้อมูลที่ทำให้เกิดความแตกแยกในสังคมซึ่งเป็นการขยายความรุนแรงไปทั่วประเทศและคนที่อยู่ต่างประเทศด้วย

3.6) การยุบสภาและส.ส.พรรคประชาธิปัตย์ลาออกการที่รัฐบาลมองว่าการยุบสภาจะสามารถยุติความขัดแย้งที่ผ่านมาได้แต่ดูเหมือนว่าการตัดสินใจของรัฐบาลในครั้งนี้สายเกินที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวซึ่งในทางกลับกันการยุบสภาทำให้รัฐบาลหมดความชอบธรรมในการบริหารประเทศ จะเห็นได้ชัดเจนว่าหลังจากที่รัฐบาลได้ทำการยุบสภาแล้ว รัฐบาลรักษาการก็ไม่สามารถใช้อำนาจได้เต็มที่ในการบริหารประเทศเนื่องจากติดปัญหาเรื่องข้อกำหนดทางกฎหมาย

3.7) การเลือกตั้งวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2557 พรรคประชาธิปัตย์ทำการบอยคอต (boycott) ทางการเมืองโดยการไม่ส่งสมาชิกพรรคลงสมัครรับเลือกตั้ง สะท้อนให้เห็นถึงการขาดความรับผิดชอบทางการเมืองและการเดินเกมการเมืองนอกสภาโดยได้ไปเข้าร่วมกับกลุ่ม กปปส. ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อต้องการให้เกิดการปฏิรูปการเมืองก่อนการเลือกตั้ง นำไปสู่ความวุ่นวายทางการเมืองและการขัดขวางการเลือกตั้งจากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยให้การเลือกตั้งวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2557 เป็นโมฆะเนื่องจากพระราชกฤษฎีกาขัดต่อรัฐธรรมนูญ มาตรา 108 วรรค 2 เพราะไม่สามารถจัดการเลือกตั้งภายในวันเดียวทั่วประเทศได้ และส่งผลให้ไม่สามารถจัดรัฐบาลชุดใหม่เข้ามาบริหารประเทศจนทำให้เกิดสุญญากาศทางการเมืองและความวุ่นวายไม่จบสิ้น

3.8) ตุลาการภิวัตน์ สืบเนื่องจากวันที่ 30 กันยายน 2554 นายกรักรักษาการได้มีคำสั่งโยกย้ายนายถวิล เปลี่ยนศรี จากตำแหน่ง “เลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ” ไปเป็น “ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี” ต่อมานายถวิล เปลี่ยนศรีได้ฟ้องต่อศาลปกครอง จนในที่สุดศาลได้มีคำพิพากษาให้คืนตำแหน่งแต่ก็ยังไม่สิ้นสุดเพียงเท่านี้ เนื่องจากนายไพบูลนิติตะวัน ส.ว. สรรหาได้ทำการยื่นฟ้องต่อศาลรัฐธรรมนูญให้พิจารณาว่าการย้ายครั้งนี้ขัดต่อรัฐธรรมนูญหรือไม่ผลสุดท้ายศาลรัฐธรรมนูญได้พิพากษาให้ความเป็นนายกรักรักษาการและรัฐมนตรีอีก 9 คนสิ้นสุดลง อันนำไปสู่ภาวะสุญญากาศทางการเมืองในที่สุด จะเห็นได้ว่า “อำนาจตุลาการ

มีอำนาจก้าวล่วงอำนาจขององค์กรอื่นและเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวางว่ากระบวนการยุติธรรมขาดความเป็นกลางไม่สามารถจัดการกับความขัดแย้งและแก้ไขปัญหาทางการเมืองได้” จนนำไปสู่การอ้างความชอบธรรมในการรัฐประหารให้คณะรัฐประหารเข้ามาทำการรัฐประหารในที่สุด

3.9) การเข้ามามีบทบาททางการเมืองของทหารก่อนการรัฐประหาร 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 ที่มีกระแสข่าวเกี่ยวกับความคิดเห็นของประชาชนในการเรียกร้องให้ทหารออกมาเคลื่อนไหวทางออกให้ประเทศ ยุติความรุนแรงและปกป้องประชาชน ทหารจึงมีโอกาสดำรงอำนาจกฎหมายตามพระราชบัญญัติกฎอัยการศึก พ.ศ.2457 เพื่อยุติความรุนแรงและเป็นคนกลางในการหาทางออกให้แก่ประเทศ ส่งผลให้ทหารมีอำนาจเพิ่มมากขึ้นกว่าภาวะปกติจนทำให้ทหารมีอำนาจเหนือกว่าสถาบันทางการเมือง มีการเรียกประชุมผู้นำ 7 ฝ่าย ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พรรคการเมือง กลุ่มผู้ชุมนุม กกต. ส.ว. และรัฐบาล เมื่อที่ประชุมหาทางออกไม่ได้ ทหารซึ่งมีความชอบธรรมจากประชาชน มีอำนาจตามกฎหมายและมีอาวุธยุทโธปกรณ์ในมือเป็นขุมกำลัง ทหารจึงยุติปัญหาการเมืองด้วยการรัฐประหารอีกครั้ง (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี : ออนไลน์)

กล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของไทยยังคงเป็นแบบ วุ่นๆ เวียนๆ อยู่กับวัฏจักรเดิม ๆ คือ ความขัดแย้งทางการเมืองของนักการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ (ตาอินกับตานา) และมีทหาร (ตาอยู่) เข้าบริหารจัดการความขัดแย้งหรืออาจเป็นผู้สร้างความขัดแย้งขึ้นมาใหม่เสียเองนับตั้งแต่ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 จวบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน(2561) เวลาได้ล่วงเลยไปถึง 85 ปี แต่วัฏจักรหรือวังวนน้ำเน่าทางการเมืองไทยกลับไม่มีการเปลี่ยนแปลงนั่นก็คือเมื่อมีการเลือกตั้งก็มีการซื้อตัว ส.ส. มีการหาเสียงใส่ร้ายป้ายสี สาดโคลนคู่แข่ง มีการทุ่มเงินซื้อเสียงสารพัดวิธีการเลือกตั้งทุกรูปแบบ หลังเลือกตั้งนักการเมืองจับมือกันตั้งรัฐบาลก็เริ่มถอนทุนคืนด้วยการทุจริตคอร์รัปชัน พอโกงกินมาก ๆ ก็มีเสียงเรียกร้องให้ทหารออกมาปฏิวัติรัฐประหาร แล้วก็มีกรณีรัฐธรรมนูญทิ้งและยกร่างรัฐธรรมนูญ ก่อนที่จะเริ่มเข้าสู่วังวนเดิม ๆ คือ การเลือกตั้งโดยนักการเมืองหน้าเดิม ๆ นำเงินที่ทุจริตมาใช้ซื้อเสียงเพื่อที่จะกลับเข้าไปเป็นรัฐบาลแล้วโกงใหม่วนเวียนเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ

6. การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ

เทคโนโลยีและเทคโนโลยีสารสนเทศเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในทุกวงการ ดังนั้นจึงมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองได้เป็นอย่างมาก จึงเป็นที่แน่ชัดว่าแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองมีลักษณะเป็นสังคมโลกมากขึ้น ทำให้สังคมเปลี่ยนจากสังคมอุตสาหกรรมมาเป็นสังคมสารสนเทศการดำเนินธุรกิจใช้สารสนเทศอย่างกว้างขวางจนเกิดคำใหม่ว่า “ไซเบอร์สเปซ” (Cyberspace) ดังจะเห็นได้จากวิกฤตการณ์ทางด้านเศรษฐกิจจากประเทศหนึ่งมีผลกระทบต่อประเทศอื่นๆ อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ผลของความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศทำให้เกิดแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายด้าน แนวโน้มที่สำคัญที่เกิดจากเทคโนโลยีที่สำคัญและเป็นที่กำลังถึงกันมากมีหลายประการ ดังนี้ 1) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเนื่องจากเทคโนโลยีทำให้สังคมเปลี่ยนจากสังคมอุตสาหกรรมมาเป็นสังคมสารสนเทศ ปัจจุบันคอมพิวเตอร์และระบบสื่อสารมีบทบาทมากขึ้น มี

การใช้เครือข่ายอินเทอร์เน็ตเชื่อมโยงการทำงานต่าง ๆ การดำเนินธุรกิจใช้สารสนเทศอย่างกว้างขวาง เกิดคำใหม่ว่า “โลกไซเบอร์สเปซ”(Cyberspace) 2) เทคโนโลยีสารสนเทศกลายเป็นเทคโนโลยีแบบสุนทรีย์สัมผัสและการตอบสนองตามความต้องการที่รวดเร็ว เป็นวิถีทางที่เชื่อมโยงกับความเป็นไปได้ในการดำรงชีวิตและการทำงานทุกด้านเพราะเทคโนโลยีมีพัฒนาการที่ก้าวหน้าจนสามารถนำระบบสื่อสารมาตอบสนองตามความต้องการของมนุษย์ได้ 3) เทคโนโลยีสารสนเทศทำให้เกิดสภาพทางการทำงานแบบทุกสถานที่และทุกเวลา เมื่อการสื่อสารแบบสองทางก้าวหน้าและแพร่หลายขึ้น การบริการจะกระจายมากยิ่งขึ้นจนถึงที่บ้าน 4) เทคโนโลยีสารสนเทศทำให้ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนจากระบบแห่งชาติไปเป็นเศรษฐกิจโลก เทคโนโลยีสารสนเทศมีส่วนเอื้ออำนวยให้การดำเนินการมีขอบเขตกว้างขวางมากยิ่งขึ้น ระบบเศรษฐกิจของโลกจึงผูกพันกับทุกประเทศและเชื่อมโยงกันแน่นขึ้น

กล่าวได้ว่า เทคโนโลยีสารสนเทศก่อให้เกิดการวางแผนการดำเนินการระยะยาวขึ้น อีกทั้งยังทำให้วิธีการตัดสินใจหรือเลือกทางเลือกได้ละเอียดขึ้น แต่เดิมการตัดสินใจอาจมีหนทางให้เลือกได้น้อย เช่น มีคำตอบเดียว “ใช่” และ “ไม่ใช่” แต่ด้วยการมีข้อมูลข่าวสารที่สนับสนุนการตัดสินใจมากขึ้น ทำให้เกิดความคิดและการตัดสินใจเปลี่ยนไป ผู้ตัดสินใจมีทางเลือกได้มากขึ้น มีความละเอียดอ่อนในการตัดสินใจมากขึ้น เทคโนโลยีสารสนเทศเป็นเทคโนโลยีเดียวที่มีบทบาทที่สำคัญในทุกวงการนี้ผู้เขียนมองว่าถึงแม้เทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัยในปัจจุบันจะมีคุณอนันต์ต่อมวลมนุษยชาติเพียงใดก็ตาม หากเราใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในทางที่ไม่ชอบด้วยหลักคุณธรรมและจริยธรรมแล้วไซ้ สิ่งที่เป็นคุณอนันต์ก็จะกลายเป็นโทษมหันต์ต่อมวลมนุษยชาติได้ในขณะเดียวกัน ดังนั้น การที่มนุษย์มีหลักคุณธรรม จริยธรรม ด้านการสื่อสาร การเคารพผู้อื่น การมีกฎหมายควบคุมระบบการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศภายในประเทศและความร่วมมือระหว่างประเทศ จึงเป็นระบบและกลไกที่ต้องได้รับความร่วมมือระหว่างกันและกันของคนในทุกสังคม

7. แนวทางการพัฒนาการเมืองของไทย

จากการวิเคราะห์สภาพการเปลี่ยนแปลงในประเด็นที่ผ่านมาดังกล่าว ทำให้สามารถนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยให้มีความมั่นคง ในประเด็นแนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยในอนาคต ดังนี้

1. การพัฒนาด้านประชาชน การพัฒนาจิตสำนึกและอุดมการณ์ทางการเมืองแบบประชาธิปไตย การปกครองแบบประชาธิปไตยจะดำเนินไปอย่างมั่นคงเพราะประชาชนของประเทศนั้นๆ มีการเข้าสู่สภาพทางการเมืองมีจิตสำนึกและมีอุดมการณ์ทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและมีการดำเนินวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยด้วย ดังนั้น การพัฒนาด้านประชาชนจึงต้องมีเป้าหมายที่การเปลี่ยนแปลงค่านิยม อุดมการณ์ และวัฒนธรรมทางการเมืองที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประชาธิปไตยและการสร้างความเชื่อมั่นว่าการปกครองระบอบประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ดีและพึงปรารถนา รวมทั้งต้องสร้างวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นการที่จะสร้างอุดมการณ์และวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นได้นั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำให้เกิดตั้งแต่ระดับหน่วยย่อยที่สุดในสังคม คือ ระดับบุคคล ครอบครัว โรงเรียน ชุมชน สถานที่ทำงานและสังคมในระดับที่กว้างขึ้น เพราะแท้จริงแล้วการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวต้องใช้เวลาและการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

การพัฒนาด้านการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน การพัฒนาจิตสำนึกทางการเมืองกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้นเป็นเงื่อนไขที่เกื้อหนุนกันและกันและจะต้องทำไปพร้อมกันเพราะการพัฒนาการมีส่วนร่วมทางการเมืองจะได้ผลก็ต่อเมื่อประชาชนมีจิตสำนึกมีวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยและสร้างความเคยชินแบบประชาธิปไตย การพัฒนาการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้นสามารถทำได้ เช่น (1) การกระตุ้นและแรงจูงใจให้ประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจ เห็นความสำคัญของการเลือกตั้งและการไปลงคะแนนเสียงการเลือกตั้งอย่างสุจริตและมีเหตุผล (2) การสร้างความตื่นตัวทางการเมือง (3) การสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสดูตรวจสอบและควบคุมการดำเนินงานของรัฐบาล สถาบันทางการเมือง ระบบราชการและการดำเนินธุรกิจที่มีขอบของกลุ่มนายทุนด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามกฎหมาย (4) การสนับสนุนให้ประชาชนรู้จักการรวมตัวกันเป็นกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ และสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมและบทบาทของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ให้อยู่ในขอบเขตของกฎหมายโดยไม่มองว่าเป็นการก่อความวุ่นวายทางการเมือง

2. การพัฒนาสถาบันทางการเมือง การพัฒนาระบบรัฐสภา ซึ่งกระทำได้โดยการสร้างกลไกให้รัฐสภาสามารถควบคุมการทำงานของรัฐบาลและการทำหน้าที่ด้านนิติบัญญัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งการให้ความรู้และการให้การศึกษาแก่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพื่อให้ยึดมั่นในอุดมการณ์และตระหนักในเรื่องบทบาทหน้าที่ของตนว่า ต้องสนใจปัญหาในระดับชาติให้มากขึ้นและควรตระหนักว่าหน้าที่ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนั้นคือ การเป็นตัวแทนในการต่อสู้ เรียกร้องและพิทักษ์ผลประโยชน์ของประชาชนทั้งประเทศ การพัฒนาฝ่ายบริหาร ซึ่งกระทำได้โดยการพัฒนาขีดความสามารถในการกำหนดนโยบาย การสร้างวิสัยทัศน์และการควบคุมการทำงานของข้าราชการทั้งฝ่ายพลเรือนและทหารการพัฒนาความสามารถในการให้ข่าวสารเพื่อสร้างภาพพจน์ที่ดี รัฐบาลต้องกล้าเปิดเผยถึงปัญหา อุปสรรคต่าง ๆ ในการทำงานให้ประชาชนเข้าใจหรือพร้อมที่จะต้องสร้างผลงานให้เป็นที่เชื่อถือและเรียกศรัทธาจากประชาชน การพัฒนาความเข้มแข็งของพรรคการเมือง เช่น การจัดองค์กรของพรรคที่เป็นระบบไม่ยึดติดกับตัวบุคคล การแสวงหาคนดี มีความสามารถและการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองอย่างต่อเนื่อง พรรคการเมืองต้องเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่ควบคุมวินัยของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทำหน้าที่ให้ความรู้พร้อมทั้งพัฒนาอุดมการณ์ที่พึงประสงค์ให้แก่การเมืองเหล่านั้น

3. การปฏิรูปโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจ การปฏิรูปโครงสร้างทางสังคม ได้แก่ การขจัดค่านิยม ความเชื่อและวัฒนธรรมทางการเมืองที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประชาธิปไตย เน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิต การพัฒนาสังคมและส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรมากขึ้นการปรับปรุงกระบวนการผลิตและการแบ่งสรรผลประโยชน์จากการผลิต การกระจายรายได้และทรัพย์สินให้มีประสิทธิภาพและเป็นธรรมมากขึ้น เช่น การเผยแพร่แนวคิดการพัฒนาทางเลือกใหม่ การแก้ไขปัญหาความยากจนและลดปัญหาความเหลื่อมล้ำของผู้คนในสังคม การเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตและความเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตจากระบบทุนนิยมและรัฐวิสาหกิจผูกขาดมาเป็นระบบสหกรณ์และบริษัทมหาชนที่ประชาชนถือหุ้นข้างมาก เป็นต้น (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2556: 389)

8. สรุป

เมื่อพิจารณาจากกรอบระยะเวลา 2 ทศวรรษ ที่ผ่านมาจากมุมมองการเปลี่ยนแปลงทั้ง 4 ด้านจะพบว่า เป็นปัญหาหลักของประเทศที่มีความเป็นพลวัตต่อกันและเราจะเดินหน้าประเทศไทยอย่างไร ในประเด็นนี้ผู้เขียนขอเสนอแนวทางด้านหนึ่งคือกระบวนการพัฒนาด้านการเมือง การพัฒนาทางการเมืองในที่นี้ หมายถึง ผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำระหว่างองค์ประกอบทางการเมืองซึ่งการกระทำนี้ก่อให้เกิดผลเป็นการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งเดิมๆ ไปสู่สิ่งใหม่ๆ และสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นนี้ต้องดีกว่าเดิมในการพัฒนาการเมืองนั้นต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบที่มีความสำคัญต่อกระบวนการทางการเมืองซึ่งต้องกระทำร่วมกัน ได้แก่ 1) ประชาชนและกลุ่มของประชาชน 2) สังคมการเมือง 3) หลักการหรือระเบียบ (รัฐธรรมนูญ) 4) กลไกหรือเครื่องมือของรัฐ และ 5) เศรษฐกิจและสังคม ในบรรดาองค์ประกอบทั้ง 5 นี้ ประชาชนและกลุ่มของประชาชนมีความสำคัญต่อการพัฒนาทางการเมืองมากที่สุด ทั้งนี้เพราะประชาชนภายในรัฐจะเป็นตัวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและนำไปสู่การปรับเปลี่ยนกฎ กติกาทางการเมืองหรือรัฐธรรมนูญได้

วัฒนธรรมทางการเมืองที่ควรเป็นไปเพื่อให้เกิดการพัฒนาทางการเมืองของไทย คือ วัฒนธรรมที่นำไปสู่การสร้างเสถียรภาพทางการเมือง เพราะเสถียรภาพทางการเมืองของรัฐนั้นเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาทางการเมืองซึ่งเสถียรภาพทางการเมืองของรัฐจะเกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืนคือการสร้างความเป็นประชาธิปไตย การพัฒนาทางการเมืองของไทยที่ควรจะดำเนินเป็นเบื้องต้นคือการสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยให้กับประชาชนโดยทั่วไป ซึ่งควรประกอบด้วย 2 แผนแม่บทที่สำคัญ คือ (1) แผนเค้าโครงหรือแม่บทเกี่ยวกับการสร้างความเป็นประชาธิปไตยในทุกมิติ (2) แผนเค้าโครงวิธีการหล่อหลอมทางสังคมเพื่อให้เกิดการนำแผนต่าง ๆ ตามที่จะมีขึ้นไปสู่การปฏิบัติให้เกิดผลการพัฒนาทางการเมืองจึงควรเริ่มต้นด้วยการสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยโดยการให้การศึกษาและการพัฒนาทักษะการสร้างวัฒนธรรมนั้นทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่ประชาชนแล้วจึงนำไปสู่การพัฒนาในมิติอื่นๆ เพื่อการพัฒนาการเมืองต่อไปพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้การพัฒนาการเมืองไทยบรรลุเป้าหมายก็คือ การที่ประชาชนในชาติมีความรู้ ความเข้าใจ ตระหนักรู้ และมีจิตสำนึกในประชาธิปไตย ยึดถือหลักประชาธิปไตยเป็นกรอบในการดำเนินชีวิตหรือมีวิถีชีวิตตามวิถีประชาธิปไตย ซึ่งการไปสู่จุดหมายดังกล่าวนี้ไม่ใช่เรื่องง่ายเป็นเรื่องจำเป็นที่ทุกฝ่ายจะต้องให้ความสนใจและหันมาร่วมกันดำเนินกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในสังคมการให้การศึกษาทางการเมืองกับประชาชนทุกระดับ ดังนั้น การจัดกระบวนการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยนั้นไม่จำกัดอยู่ที่สถาบันใดสถาบันหนึ่ง คือ โรงเรียน มหาวิทยาลัย พรรคการเมือง และการจัดกระบวนการเรียนรู้ทางการเมืองก็ไม่ใช่การออกแบบหลักสูตรให้กับองค์กรดังกล่าว แต่เป็นการออกแบบเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มาจากปรากฏการณ์ทางการเมือง ประเด็นปัญหาสาธารณะจากประสบการณ์และชีวิตจริง ผู้เขียนมีความเชื่อมั่นว่าหากประเทศไทยมีกระบวนการกล่อมเกลางานการเมืองหรือการมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ดี มีผู้นำที่มีภาวะผู้นำที่ดี มีคุณธรรม จริยธรรมที่ดี สังคมมีความเข้าใจในบริบทของความเป็นไทยบนวิถีแบบไทย มีระบบเศรษฐกิจที่พอเพียงอย่างยั่งยืนและหันมาปฏิบัติตามคำสอนที่พ่อหลวงรัชกาลที่ 9 ท่านทรงสร้างไว้และทรงปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่างแล้วไซ้ ประเทศชาติ สังคม และความเป็นไทยคงรักษาไว้ได้ซึ่ง “ความเป็นไทยอย่างมั่นคงและยั่งยืน”

9. เอกสารอ้างอิง

- กนกวรรณ พรหมสอน และคณะ. (2538). เหตุการณ์ในโลกปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาระบบการพิมพ์.
- ธรากร จันทะสาโร. (2557). นาฏยศิลป์จากแนวคิดไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปกรรมศาสตร์. คณะศิลปกรรมศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีรวิทย์ โสภิชฎิกุล. (2543). การเมืองการปกครองของไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ก.พลการพิมพ์.
- นิเทศ ดินณะกุล. (2546). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : แอ็คทีฟพริ้นท์.
- ผจงจิตต์ อธิคมนันท์. (2543). การเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พรอัมรินทร์ พรหมเกิด. (2556). สังคมวิทยาการเมือง(ฉบับปรับปรุง). ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- รัตนศิริ กิตติก้องนภางค์. เรื่องเล่างานรณรงค์. สืบค้นเมื่อ 2 มิถุนายน 2561. จาก www.greenpeace.org.th
- วชิรวัชร งามละม่อม. (2558). แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม. สืบค้นเมื่อ 3 มิถุนายน 2561. จาก <http://learningofpublic.blogspot.com>
- วรเชษฐ์ โทอิน. (2559). เอกสารประกอบการสอนพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของไทย. ยโสธร : ยโสธรการพิมพ์.
- วิกฤตการณ์การเงินในเอเชีย พ.ศ. 2540. สืบค้นเมื่อวันที่ 3 มิถุนายน 2561. จาก <http://learningofpublic.blogspot.com>
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. การเมืองไทย. สืบค้นเมื่อ 3 มิถุนายน 2561. จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/การเมือง>
- สนิท สมัครการ. (2538). วิธีการศึกษาสังคมมนุษย์กับตัวแบบสำหรับการศึกษาสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สนิท สมัครการ. (2542). การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการของสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : โครงการส่งเสริมเอกสารวิชาการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.